Illés Gábor

VÁLASZTÓJOGI VITÁK 1905 UTÁN TISZA ISTVÁN ÉS JÁSZI OSZKÁR KÖZÖTT

Bevezetés

Témánk Tisza István és Jászi Oszkár 1905-től kezdődően (azaz a Kristóffy József-féle választójogi reformtervezet nyilvánosságra kerülésének évétől) folytatott vitája a választójogi reformról, konkrétabban az általános, titkos és egyenlő választójog bevezetéséről. A vitázók között, mint azt látni fogjuk, nem pusztán részletkérdésekben volt nézeteltérés: egymással homlokegyenest ellentétes pozíciókat foglaltak el. Míg Jászi olyan kardinális problémák megoldódását remélte az általános választójogtól, mint például a Monarchiát 1918-ban szétrobbantó nemzetiségi vagy a szociális kérdés, addig Tisza így vélekedett: „Nemzeti szerencsétlenség volna az általános választói jog; erre elő kell a nemzetet készíteni."[1] Jászi szövegeit olvasva – ahogy arra ellenfelei, köztük Tisza is többször rámutatott – tényleg már-már *panaceaként*, valamiféle univerzális orvosságként tűnik fel a radikális demokratizálás. Eközben pedig Tiszánál szinte maga a *summum malum*, mint idéztük, „nemzeti szerencsétlenség".

A vita hangneme nemegyszer igencsak eldurvult: így lett Tisza „geszti junker", és így vált jelszóvá, hogy csak az ő „politikai hulláján át vezet előre a demokrácia útja".[2] A kritika természetesen Tisza részéről sem volt mindig finom hangnemű, mint például Jászinak és körének is címzett *Szabadgondolkodás* című tanulmányában:

> A hypermodern jelszavakból táplálkozó félműveltség terrorizmusa ez, amelynek vásári lármája betölti a modern kultura egész épületét (hiszen az értelmi világban is annál kongóbb hangot ad minden tárgy, mentől üresebb) s a félműveltség egész türelmetlenségével és elbizakodottsággal hurrog le minden ellenvéleményt.
>
> Nekünk a gondolkodás szabadságát a „szabadgondolkodók" ellen kell megvédenünk.
>
> [...] Ezt a szabadságot, a gondolat igazi, megtermékenyítő szabadságát akarja békóba verni a *modern felvilágosodás jelszavainak terrorizmusa.*
>
> [...] Bölcsészeink, szociológusaink, költőink és piktoraink őrjöngő dervistáncban reprodukálják előttünk a sulyosan beteg francia lélek minden kórtünetét. Persze a maguk alacsonyabb fajsúlyára redukálva [...]
>
> A mi szegény dekadenseink egyszerűen rothadáson kezdik az életet s a feloszlás szecessziós tüneteit mutatják nekünk anélkül, hogy e látvány visszataszító jellegét legkevésbbé is enyhíthetné a régi műérték utóíze. Nem tehetek róla, nekem mindig olybá

[1] TISZA István *Beszéde Nagyszalontán 1910. május 16-án* = Gróf TISZA István *Képviselőházi beszédei*, IV., szerk. Barabási Kun József, MTA, Budapest, 1937 [a továbbiakban: TIKB IV.], 346.

[2] Jászit idézi G. FODOR Gábor: *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat*, L'Harmattan, Budapest, 2004, 112

tűnnek fel, mint az a jámbor kacsa, amely nagyzási hóbortba esve, fácánnak képzeli magát. Azt hiszi szegény, hogy csak „haut gout"-ra [pikáns fűszerezésre] kell szert tennie, hogy műértő inyencek kedves pecsenyéje legyen. Pedig ami haut gout a fácánnál, szegény kacsánál egyszerű polgári feloszlási bűz marad.[3]

A Tisza és Jászi közötti vitát a politikai gondolkodástörténet megközelítésmódját alkalmazva szeretnénk megközelíteni, azzal a céllal, hogy *megérthessük* a két szembenálló politikai koncepciót. Célszerű tehát néhány gondolatot szentelni a megközelítésmód alapfeltevéseinek.[4]

A politikai gondolkodástörténet a politikai gondolkodásra mint a politikai tevékenység szerkezeti elemére tekint, amely a cselekvéshez szükséges gondolati aktus. A megközelítésmód feltételezi, hogy egyfelől a politikusok gondolkodnak, és ezt sajátos módon teszik; másfelől pedig, hogy céljuk nem *pusztán* a hatalom megragadása vagy megtartása saját maguk és „osztályuk", klikkjük, csoportjuk stb. számára. Feltételezi továbbá, hogy a politikusok különböző politikai gondolkodástörténeti *paradigmák*ban gondolkodnak, amelyekhez eltérő előfeltevések (történelem- és társadalomfelfogás, antropológiai elképzelések stb.) és ebből adódóan eltérő célok kapcsolódnak. Ezért míg „az egyes paradigmákon belül nagyjából azonos jelentésük van a fogalmaknak, [...] azonos nyelven beszélnek az ellenfelek is", addig az egyes paradigmák között csak a „süketek párbeszéde" lehetséges.[5] Ebben az értelmezési keretben szemlélve reményeink szerint értelmezhetővé válik Jászi és Tisza álláspontjának radikális különbözősége. A dolgozat tehát tekinthető politikai gondolkodástörténeti esettanulmánynak, amely a módszer alkalmazhatóságát kívánja demonstrálni egy konkrét probléma kapcsán.

A fentiek szellemében eljárva, dolgozatunk első felében a két politikusnak az általános választójog melletti, illetve elleni legfontosabb érveit kíséreljük meg felvázolni. Ezt követően próbáljuk meg az érveik mögött meghúzódó előfeltevéseket és célokat rekonstruálni. Emiatt az elrendezés miatt gondolkodásunk iránya éppen ellentétes lesz a politikusokéval, akik *teleologikus* módon gondolkodnak, azaz „a *kívánatos* felől szemlélik a *létezőt*, és azt a *lehetséges*t keresik, amin át a »végcél« elérhető".[6] Avagy: olyan furcsa orvosok módjára viselkednek, akik a terápiából vezetik le a diagnózist.[7] Az ellentétes irány azonban dramaturgiailag ígéretesebbnek tűnt számunkra, és reményeink szerint a dolgozat végére így is képesek leszünk tisztázni a két koncepció egymáshoz való viszonyának miértjeit.

[3] TISZA István: *Szabadgondolkodás* = Gróf TISZA István *Összes munkái*, I., MTA–Franklin, Budapest, 1923 [a továbbiakban: TIÖM I.], 533–536. (A polgári radikálisok és Tisza közötti vita hangnemének eldurvulását szintén az idézett Tisza-írás egy részletével illusztrálja GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*, Osiris, Budapest, 2007, 122–123.)

[4] Ezen előfeltevések ismertetése során Schlett István módszertani összegzésére támaszkodunk: SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon*, I., Századvég, Budapest, 2009, 13–53.

[5] *Uo.*, 45, 47.

[6] *Uo.*, 26.

[7] G. FODOR: *I. m.*, 19.

1. *Érvek és ellenérvek*

1.1. *Mi a probléma?*[8]

Jászi Oszkár igencsak súlyos diagnózist állít fel a magyar társadalom korabeli helyzetéről. *Pócsi tanulság* című írásában ilyen képet fest a magyar vidékről:

> Képzeljenek el egy elmaradt, nyomorult falut, egy-két napi távolságra a legközelebbi vasúti állomástól. [...] Képzeljék el a nyomorúságos iskolát, hol egyetlen tanító küszködik olykor néhány száz gyerekkel. A körorvos néha hónapokon át sem látogatja meg a sínylődő embereket. A megélhetés a *földhiány* és a szaporodó népesség mellett egyre nehezebbé válik, ellenben az *adóteher* folyton emelkedik. És ez a magára hagyott nép, mely tanítót, iskolát, orvost alig lát, teljesen ki van szolgáltatva a szomszédos *nagybirtok*, a *vármegyei adminisztráció* és a *csendőrkirendeltség* minden önkényének. Dolgozni, adót fizetni, a neheztelő vagy korteskedő szolgabíró önkényesen kirótt pénzbírságait viselni, katonáskodni és szolgálni, málét enni, és alkoholt inni, téli éjszakákon farkasokkal verekedni, hálálkodni, [...] *ha a megejtett leánynak pár forint végkielégítést fizet a gavallér uraság*, [...] *fogvacogva várni a nagyságos főbíró úr kiszállásait, fejedelmi parancsait és úri kedvteléseit*... íme, ez az az élet, melyet nap nap után, heteken, hónapokon, éveken át élnek népünk milliói anélkül, hogy a tudás, a felvilágosítás, a gazdasági gyarapodás egyetlenegy sugara hatolna be a kéménytelen és penészes levegőjű szobába, melyet igen gyakran jószágaival oszt meg téli szállásként.[9]

A fenti szövegből és annak kiemelt részeiből világosan kiderül, hogy Jászi miben látja kora Magyarországának fő problémáját, a „társadalmi fejlődés" lehetetlenségének okát: ez a tágan értelmezett szociális probléma, a hozzá kapcsolódó társadalmi ellentét pedig megítélésünk szerint nevezhető egyfajta „osztályellentét"-nek. Utóbbi fogalom azonban pontosításra szorul: a politikai tér Jászi számára kétosztatú: az „uralkodó osztályok" képviselik a „társadalmi fejlődéssel" szembeni „reakciót", az összes többi elem pedig a „progresszió" potenciális hordozója.[10] A szerinte szembenálló feleket írásaiban meg is nevezi: a „modern szociológia tudományos fegyvertárát" „az elnyomott néposztályok érdekében" kívánja bevetni, szemben a „nemesi osztályuralommal".[11] Ez a probléma annyira meghatározó, hogy végsősoron minden ennek rendeltetik alá. Számunkra legalábbis ez derül ki a Huszadik Század tízéves fennállása alkalmából megjelentetett, fentebb már idézett visszatekintéséből:

[8] A két politikai koncepció ismertetése során Schlett István analitikus kategóriáit (*mi a probléma?* és *mi a teendő?*) használjuk (SCHLETT: *I. m.*, 18–22).

[9] JÁSZI Oszkár: *Pócsi tanulság* [1910] = JÁSZI Oszkár *Publicisztikája*, szerk. Litván György – Varga F. János, Magvető, Budapest, 1982, 139 (kiemelések: I. G.).

[10] G. FODOR: *I. m.*, 128–134. Hozzáteendő, hogy az idézett műhöz képest mi némileg megengedőbbek vagyunk az „osztályellentét" terminus alkalmazhatóságát illetően.

[11] JÁSZI Oszkár: *Tíz év* [1910] = JÁSZI *Publicisztikája*, 79 és 83; vö. G. FODOR: *I. m.*, 69.

> [...] egy egész csomó kérdést világosítottunk meg, melyek eddigelé a magyar publicisztika nenyúljhozzám virágai voltak: választójogrendszerünk avult és *korrupt* anakronizmusát; a közös vámterület mélyén lappangó *osztályuralmi szempontokat*; a *parasztkérdést*, mint a jövendő magyar politika tulajdonképpeni gerincét; a vármegyei *nemesi klikkuralom korrupt tehetetlenségét*; a *mesterségesen nagyra nevelt nemzetiségi mumust, mely az oligarchikus tendenciáknak legjobb takaróleple*; a *nagybirtok uralmának* történelmi előzményeit és gazdasági s kulturális következményeit [...].[12]

Jászi ugyan elismeri, hogy létezik nemzetiségi kérdés, ám az szerinte jelen formájában csak a felszín, mi több: önös érdekek „takaróleple". A nemzetiségi kérdés alapjáról pedig – mint majd később kiderül, Tisza Istvánnal ellentétben – így vélekedett: „A nemzetiségi kérdés alapja nem egy külön államesze, hanem a nagy néptömegek szociális nyugtalansága [...]."[13]

Szintén fontos probléma az „alsóbb osztályok" tömegeinek joggyakorlásához való viszony kérdése. Jászi szerint ugyanis a jelenlegi, szűk rétegek által megválasztott „osztályparlament" alkalmatlan a társadalom súlyos problémáinak kezelésére.[14] Így a politikai rendszer reménybeli megújítóival kapcsolatban felmerül: van-e politikai érzékük, illetve akarják-e egyáltalán a választójogot? Erről a problémáról így elmélkedik Jászi egy vidéki ismeretterjesztő előadása után:

> Több mint kétezer ember, több mint két órán át, templomi áhítattal hallgatta fejtegetéseinket, melyekkel a 67-es és a 48-as úri demagóg politikának lélekharangját kongattuk a bácskai síkon. Nem láttam soha életemben ennél megértőbb népet és lelkesebb útkeresést. S mikor a földkérdés, a szekularizáció, az állami népiskola, a vármegye demokratizálása, a természettudományos tanítás, a nemzetiségi kérdés problémáit fejtegettük: az egyszerű parasztszemekből olyan lángoló energiák sugároztak felénk, aminőkkel csak a legkiművelteb budapesti intellektuálisoknál találkoztunk, a ritka lendület ünnepi óráiban. És „káprázó városi szemem behunytam" ennyi politikai fény és értelem előtt,[15] mely a magyar földből és népéből áradt [...] És elgondolkoztam, vajon erre a mi nagy élményünkre, erre a szociológiai testimonium crucisra mit fognak mondani a budapesti farizeusok, írástudók és talmudisták. [...] A mi számunkra a kiskéri parasztok lelkes megértése egy politikai reveláció erejével hat. George-nál, Davidnál, Oppenheimernél meggyőzőbben hirdeti a magyar földosztó demokrácia igazát.[16]

[12] JÁSZI: *Tíz év*, 83 (kiemelések: I. G.).

[13] Jászi 1914. február 1-jén a Világban megjelent írását idézi LITVÁN György: *„Magyar gondolat – szabad gondolat". Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*, Magvető, Budapest, 1978, 105. Vö. G. FODOR: *I. m.*, 93.

[14] Az „osztályparlament" problémáját később tárgyaljuk részletesebben.

[15] Vö.: „Káprázó, városi szemem / Behúnyom ennyi csók előtt" (Ady: *Májusi zápor után*).

[16] JÁSZI Oszkár: *A kiskéri parasztok* [1910] = JÁSZI *Publicisztikája*, 132–133. Érdemes felfigyelni a vidéken élő „nép"-ről alkotott kép erőteljesen eltérő árnyalataira jelen idézetben és a *Pócsi tanulság* című szövegben. Míg a *Pócsi tanulság* diagnózisának középpontjában a nyomor és a műveletlenség áll, addig itt az „egyszerű nép"-ben lévő értelem – némileg tágabban értelmezve: a bennük rejlő lehetőség – kap erős hangsú-

A „nép"-nek tehát érdeklődése mellett élénk érzéke is van a politikai problémák iránt, mindössze – mondjuk úgy – felvilágosításra szorul Jászi koncepciójában. Ezt a felvilágosítást szolgálta a szövegben az „úri demagóg politika lélekharangjának kongatása".

Tisza István álláspontjának bemutatását szintén kora magyarországi társadalmáról adott diagnózisával kezdjük. Az 1910-es választási kampányban mondott egyik beszédében így jellemzi a helyzetet:

> Addig, amíg a mi társadalmunkat *annyi ellentét* annyifelé szaggatja széjjel; addig, amíg a mi társadalmunk legnagyobb részében hálás talajra talál minden *demagóg izgató*, aki vagy az *osztályellentét*et, vagy a *vallási ellentét*et, vagy a *faji ellentét*et használja fel a maga céljaira: addig a mi társadalmunk nem érett a teljes demokrácia számára.[17]

Látható, hogy Tisza „többdimenziós" képet alkotott a társadalomról: az abban jelenlévő törésvonalak közül nem abszolutizált egyet sem.[18] Az egyik fő különbség Tisza és Jászi diagnózisában véleményünk szerint a relevánsnak tekintett társadalmi problémák száma. Míg Tisza, mint fentebb láthattuk, több társadalmi törésvonalat is fontosnak tekint (igaz, a nemzetiségi kérdést kiemelten kezeli), addig Jászi számára egy igazán releváns törésvonal létezik: a korábban említett értelemben vett „osztályellentét". Ezzel szemben a Tisza-idézet három veszélyforrást azonosít: a szocialista, a klerikális, és nemzetiségi „demagógiát", ezek mellé csatlakozik írásaiban alkalmanként az agrárius is.[19] A választójog radikális kiszélesítését lehetetlenné tevő törésvonalak közül azonban kétségtelenül a nemzetiségi törésvonalat tekintette a legveszélyesebbnek: ahogy egyszer tömören ki is mondta: „A nemzetiségek miatt nem lehet megcsinálni az általános választói jogot."[20] Jászi korábban idézett véleményével szemben nagyon is úgy vélte, hogy a nemzetiségi probléma alapja „egy külön államesze": *Nemzet és társadalom* című írásában aktuális veszélyként értelmezte a nemzetiségek esetleges elszakadási törekvéseit („az államalkotási vágy, az élő nemzeti érzés ott szunnyad minden etnográfiailag egységes népfaj lelkében"[21]).

A nemzetiségi kérdés és az általános választójog kapcsolatáról tett, sokat idézett kijelentését azonban szükséges kontextusban vizsgálni. Tisza ugyanott rögtön hozzá is teszi: „Baráti jobbot kell nyújtani annak, aki a nemzettel van; de ököl való a gyü-

---

lyt. Jó példája ez a politikai szövegek fentebb már idézett sajátosságának: azaz hogy általában a javasolt „terápiához" igazodik a diagnózis. Másként észlelik, értelmezik és ábrázolják a politikusok a valóságot, ha – hogy konkrét példánknál maradjunk – egy társadalmi probléma megoldására akarnak mozgósítani, és máshogy, ha a választójogi reform igazolásához keresnek valamiféle *testimonium crucist* (a kereszt bizonyságát).

[17] TISZA István *Beszéde Kolozsvárott 1910. április 30-án* = TIKB IV., 181 (kiemelések: I. G.). Idézi TŐKÉCZKI László: *Tisza István eszmei, politikai arca*, Kairosz, [Budapest], 2000, 134.

[18] Vö. TŐKÉCZKI : *I. m.*, 88–89.

[19] Lásd például TISZA István: *A választójog reformja és az ipari munkások* = TIÖM I., 200. Idézi TŐKÉCZKI: *I. m.*, 71; ifj. BERTÉNYI Iván: *A századelő politikai irányzatai és Tisza István = A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948*, szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 2009, 65.

[20] TISZA *Beszéde Nagyszalontán 1910. május 16-án*, 346. Idézi TŐKÉCZKI: *I. m.*, 117; BERTÉNYI: *I. m.*, 65.

[21] TISZA István: *Nemzet és társadalom* = TIÖM I., 613. Idézi TŐKÉCZKI: *I. m.*, 87.

lölködőknek."[22] Egy másik beszéde még jobban rávilágít arra, hogy pozíciója aligha érthető meg, ha abban pusztán valamiféle „nemzetiségi elnyomást" akarunk látni:

> [...] nem is kell semmiféle mesterséges machináció útján háttérbe szorítani a nemzetiségieket, s az ország nem magyar ajkú polgárait. De arra kell vigyázni, hogy azok a nemzetiségi polgártársaink, akik választójoggal ruháztatnak fel, azok ne *éretlen tömegek* gyanánt álljanak ott ellenségeiül a magyar államéletnek, a magyar nemzeti életnek, de azok bírjanak már azokkal a kvalitásokkal, amelyek folytán a magyar nemzeti politika részére hozzáférhetők.[23]

Úgy véljük, Tisza István amellett, hogy tisztában volt a nemzetiségi kérdésnek Magyarország sajátos helyzetéből fakadó különleges fontosságával, egy sajátos szemüvegen keresztül szemlélte a problémát: ez pedig az „éretlen tömegek" politikai joggyakorlásától való idegenkedés. Így válik konzekvenssé – már amennyire bármilyen politikai gondolkodás konzekvens lehet[24] – álláspontjának azon eleme, hogy a falusi néptömegeket nemzetiségi hovatartozástól függetlenül nem tartotta alkalmasnak a politikai életben való részvételre:

> [...] a valódi általános szavazatjog segélyével [...] a falusi néptömegek jutnak mindent elnyelő túlsúlyra. Ezek pedig politikai jogok öntudatos gyakorlására merőben képtelenek. Egyaránt megbízhatatlanok nemzeti egység, felvilágosodás és emberi haladás szempontjából. A nemzetiségi, klerikális és agrárius demagógiának mindenre kapható könnyű játékszerei.
>
> [...] kívánhatja-e a szervezett munkásság a klerikalizmusnak s a minden téren való reakciónak a falusi tömegek szavazatjogában rejlő kétségtelen erőgyarapodását? Nem képtelen dolog-e, hogy azok adjanak fegyvert a klerikális uralomvágy kezébe, akik nemcsak ennek, hanem – nagyon hibásan – minden vallásnak, minden papnak eskűdt ellenségei?[25]

Hieronymi a választójogról című könyvismertetőjéből némileg pontosabban is kiderül, hogy a vidéki népesség pontosan mely rétegeinek politikába áramlásától félt a könyv szerzőjével teljes mértékben egyetértő Tisza:

> Hieronymi [...] napnál világosabban fejti ki a Kristóffy-javaslat veszélyeit; adatok kapcsán bizonyítja, hogy a mi társadalmi viszonyaink között az általános szavazatjognak még ez a mértéke is a *falusi napszámos és törpe birtokos osztály* erre meg nem érett,

[22] Ifj. Bertényi Iván ki is emeli, hogy Tisza álláspontja összetettebb volt annál, mint fentebb idézett mondata sejtetni engedi (BERTÉNYI: *I. m.*, 65).

[23] TISZA István *Beszéde Budapesten, a Vigadóban 1910. március 19-én* = TISZA István: *Válogatott politikai beszédek és írások*, szerk. Tőkéczki László, Osiris, Budapest, 2003, 151 (kiemelés: I. G.).

[24] Vö. SCHLETT: *I. m.*, 27–28.

[25] TISZA István: *A választójog reformja és az ipari munkások* = TIÖM I., 201.

nemzeti egység és haladás szempontjából egyaránt veszedelmes tömegeinek kezébe juttatná a hatalmat.[26]

Az a probléma, amelyet Tisza körének egyik fő „ideológusa", Réz Mihály tömören úgy fogalmazott meg, hogy „demokratikus állam még nem teremt demokratikus társadalmat",[27] a miniszterelnöknél így jelenik meg:

> És ha komolyan akarjuk a demokrácia haladását és a demokrácia jelszava alatt nem lejáratni akarjuk a szabad intézményeket; ha igazán a szabadság ügyét akarjuk szolgálni, – akkor *neveljük ennek az országnak társadalmát a demokratikus kormányforma számára*. Akkor gondoskodjunk mindenekelőtt ennek az országnak szegény néposztályáról, hogy olyan *kereseti viszonyok* közé, olyan megélhetési viszonyok közé, általában: olyan emberhez illő életviszonyok közé jusson, amelyek mellett azután gondolkozásra ideje, módja maradjon és amelyek mellett résztvehet idővel az ország kormányzásában.[28]

Tisza tehát egészen máshogy vélekedett az „alsóbb osztályok" és a politikai joggyakorlás viszonyáról, mint Jászi. A miniszterelnök szerint jogkiterjesztést anyagi emelkedésnek és *nevelés*nek kell megelőznie.[29]

Összegezve tehát Tisza véleményét: a magyarországi társadalom állapota (ahogy a fentebbi idézetből kitűnik: mind anyagi, mind műveltségbeli elmaradottsága) és az abban jelenlévő mély törésvonalak, „robbanásveszélyes" ellentétek alkotják diagnózisának súlyponti elemeit. Erre épül majd az általa megfogalmazott prognózis is egy esetleges radikális jogkiterjesztés várható hatásaival kapcsolatban.

Érdemes megfigyelni, illetve rekonstruálni a két politikus által használt ellenfogalmakat. Jászi koncepciójában a radikális jogkiterjesztés kedvezményezettje az értelmes, de nyomorgó *nép* lenne. A nép ellenfogalmai leginkább az *urak, elnyomók* kifejezésekben ragadhatók meg, akikhez a Jászi-szövegekben az önérdek követése kapcsolódik. Ezzel szemben Tisza koncepciójában a radikális demokratizálás a racionális diszkusszióra már csak szervezetlensége folytán is képtelen, könnyen befolyásolható *tömeg*et juttatná uralomra. Ő maga meghatározó politikai szerepet tulajdonított az „intelligenciának", amely az alsóbb néprétegek érdekeit is képviseli, „nevelő és vezető hivatása"[30] révén. Az

[26] TISZA István: *Hieronymi a választójogról* = TIÖM I., 193 (kiemelés: I. G.).

[27] RÉZ Mihály: *A magyar szabadelvűség* [1911] = *Magyar liberalizmus*, szerk. Tőkéczki László, Századvég, Budapest, 1993, 347.

[28] TISZA *Beszéde Kolozsvárott 1910. április 30-án*, 284–285 (kiemelés: I. G.). Idézi TŐKÉCZKI: *I. m.*, 133–134.

[29] Vö. TŐKÉCZKI: *I. m.*, 68–72.

[30] TISZA István: *A választójogi reform küszöbén* [1912] = TIÖM I., 220. Ugyanakkor Tisza ugyanott el is marasztalja a magyar intelligenciát „a nép fölvilágosítása" és „politikai nevelése" terén tanúsított elégtelen tevékenységéért, és általa károsnak tartott demokratikus „frázisok"-kal szembeni „meghátrálása" miatt. Hogy a népszerű intézkedések propagálása helyett mi az intelligencia kötelessége a néppel szemben, azt jól tükrözi az Igazmondó című, Tisza által indított „néplap" 1913-as karácsonyi számába írt néhány gondolata: „A népet az becsüli meg, aki az igazságot, a sokszor kemény, sokszor kellemetlen igazságot hirdeti. Visszaél a nép hiszékenységével, lealacsonyítja és megveti a népet az, aki az ámítás, az izgatás és a hazug kortesfogások olcsó eszközeivel törekszik kevesebb tanulsággal bíró honfitársait a maga részére

intelligenciának egyenesen kötelessége az alsóbb rétegek szellemi és anyagi gyarapodását elősegíteni, és ezáltal a demokratizálódás útját egyengetni:

> Mindez [a népiskolák fejlesztése és a népesség műveltségének ezáltali gyarapítása] végeredményeként meg fogja valósítani az általános szavazatjogot, be fogja a választóközönség soraiba juttatni a nemzeti társadalomnak nagy zömét, de hosszabb idő alatt, fokozatosan, oly módon, amely időt, tért és alkalmat nyújt a magyar intelligenciának arra, hogy a nép anyagi, szellemi, erkölcsi színvonalának emelése körül teljesítse *kötelességeit*.[31]

Úgy véljük, mindkét politikus *aszimmetrikus ellenfogalmak*at használ.[32] Jászi szövegeiben a *nép* kategória rendelkezik egyértelműen pozitív konnotációval, szemben ellenfogalmaival. Míg az elitista Tiszánál az *intelligencia* fogalmához kapcsolódik pozitív megítélés, szemben a negatív jelentésárnyalatú *tömeg*gel. Mint az a fentebbi idézetekből remélhetőleg kiderült, Tisza szóhasználatában az önmagában semmiféle negatív jelentésárnyalatot nem hordozó *nép* fogalma akkor válik *tömeg*gé, amikor a megfelelő kvalifikációk hiánya ellenére merül fel a politikai életben való részvétele.

A két politikus véleménye kora társadalmi-politikai helyzetéről tehát gyökeresen eltér egymástól. Jászi szerint a választójogi szabályozás „avult és korrupt", a „nép" pedig az „agrár-feudális oligarchia" „elnyomása" alatt sínylődik. Tisza szintén érzékel társadalmi problémákat, de ezek közül számára a szociális probléma csak az egyik az igazán fontosak közül. A társadalmi problémákra való reflexión túl, Jásziék feléje intézett politikai kihívására reagálva pedig kifejti: egy esetleges radikális politikai jogkiterjesztés nemhogy nem oldaná meg a társadalmi problémákat, de egyenesen elmélyítené azokat.

1.2. Mi a teendő?

A következőkben megkíséreljük felvázolni, hogy Tisza és Jászi az általuk észlelt problémákra miben látták a megoldást. Célszerű Jászi Oszkárnak az általános választójogot igenlő felfogásával kezdenünk. Ő az elmaradottság gazdasági és társadalmi okainak felszámolásában kulcsszerepet szánt az általános választójognak:

---

hódítani." (Gróf TISZA István *Képviselőházi beszédei*, V., szerk. Barabási Kun József és mások, Tisza István Baráti Társaság, Budapest, 2011, 219.)

[31] *Uo.*, 226 (kiemelés: I. G.).

[32] Reinhart Koselleck terminusa, ha talán némileg lazán értelmezve is, de véleményünk szerint alkalmazható a fenti ellentétpárokra. Annyiban mindenféleképpen, amennyiben „egymást egyenlőtlenül kizáró ellenfogalmak"-ról (Reinhart KOSELLECK: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, ford. Szabó Márton = UŐ.: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*, Atlantisz, Budapest, 2003, 244) van szó, amelyek, ha nem is fogják át – mint a Koselleck által elemzett példák – az emberiség, vagy akár csak a politikai közösség egészét, mindenképpen fontos dichotómiákat jelölnek Tisza és Jászi politikai önmeghatározása szempontjából.

[...] nyilvánvaló, hogy mindenki számára, aki nem földjáradékból, uzsorából vagy szinekurából él, az életszínvonal emelésének csak egy útja van: emelni az ország produktivitását és a nép fogyasztóképességét. Vagyis földet kell adni a parasztnak és ipari munkát a falu népfölöslegének.

E füzet [a Huszadik Század 1908. decemberi „választójogi" száma] összes dolgozatai azt bizonyítják, hogy a mai birtokmegoszlás, kultúra és jogrend lehetetlenné teszi az ország eme nagy életbevágó közérdekének megvalósítását.

Ezért válik az általános, titkos választójog minden előrehaladás nélkülözhetetlen *eszközévé* [...].[33]

Az általános választójog tehát Jászi véleménye szerint az égető szociális problémák megoldásának, az „életszínvonal emelésének", és ezzel az elmaradottság felszámolásának, a „társadalmi fejlődés" útján való továbbhaladásnak kulcsfontosságú *eszköze* lehet. Az eszköz és a cél között a kapcsolatot a parlament összetételének megváltoztatása teremti meg: az „osztályuralom" letéteményese, az „osztályparlament" helyébe reményei szerint lépő „demokratikus népparlament" alkalmas lesz a szükségesnek ítélt szociális reformok elfogadására:

Mert ez a mai parlament[34] nem személyi, sem pedig házszabály okokból, hanem azért működésképtelen, mivel az általa képviselt oligarchia nem folytathat más politikát, mint gravaminális [sérelmi] politikát. Komoly gazdasági, szociális és kultúrpolitika számára lehetetlen, mert a termelő és szellemi erők minden megerősödése egyre jobban megingatná hatalmát, mely az extenzív nagybirtokon, a kongregációs koponyákon és a kibérelt lelkiismereteken alapszik. [...] Csakis új és széleskörű politikai rétegeknek: a parasztságnak, polgárságnak, nemzetiségeknek s a proletariátusnak intenzív politikai érvényesülése teheti munkaképessé a parlamentet, mert ez az új képviselőház a termékeny és demokratikus reformok egész sorát léptetheti életbe [...].[35]

Mi több, a demokratizálás révén életbe léptetendő reformok tulajdonképpen a nemzetiségi kérdést is megoldanák:

Mindezzel [a radikális demokratizálás végrehajtásával, és ezt követően földreform, igazgatási és oktatási reformok életbe léptetésével] együtt a nemzetiségi kérdés el fogja veszteni méregfogát abban a pillanatban, melyben az állami törekvés főtárgya többé nem az oligarchia biztosítása, hanem a nép gazdasági, közigazgatási és kulturális igényeinek kielégítése lesz.

[33] JÁSZI Oszkár: *Miért kell az általános titkos választójog?*, Huszadik Század 1908/12., 638 (kiemelés: I. G.).

[34] Szűkebb értelemben az 1906-ban összeült, koalíciós többségű parlamentről van szó, de Jászi álláspontja szempontjából általánosítható konklúziókkal.

[35] J. [JÁSZI Oszkár]: *[Justhék és a demokrácia]*, Huszadik Század, 1909/12., 508. (A beazonosításhoz lásd *Jászi Oszkár bibliográfia*, szerk. Gyurgyák János – Litván György, MTA Történettudományi Intézete – Századvég, Budapest, 1991.)

> Földet adni a nemzetiségi parasztnak és szolíd, uzsoramentes hitelintézeteket (miként a magyarnak), jó állami iskolát saját anyanyelvű tanítással, becsületes, a nép nyelvét tökéletesen értő közigazgatást és bíráskodást a nemzetiségi középosztálynak arányszámát megillető felhasználásával — s a legfontosabb lépés megtörtént a nemzetiségi béke megteremtésére.[36]

Az általános választójog bevezetése tehát lehetőséget adna a Jászi által problémának vélt jelenségek orvoslására. Amint a radikális jogkiterjesztés megvalósul, elérkezik „az Új Magyarország megalkotásának ideje".[37] Ezzel egyidőben persze a polgári radikálisok által pusztulásra méltónak ítélt régi Magyarország, a „nemesi osztályuralom", a „világtól elmaradt junkerek"[38] országának a napja is leáldozik. „A cél: a régi Magyarország eltörlése."[39] Az általános választójog bevezetése tehát nemcsak hasznos, de elengedhetetlenül szükséges *eszköz* a Jászi-féle koncepció szerint.

Míg Jászi konstrukciójában az általános választójog várható hatásai világos és élénk színekkel vannak megfestve, addig Tisza István ezekről alkotott képében sötét árnyalatokat és baljós hangulatot figyelhetünk meg. Ahogy a dolgozat bevezetőjében már említettük, Tisza az általános választójog bevezetését „nemzeti szerencsétlenség"-nek tartotta volna. Ezzel kapcsolatos érvei véleményünk szerint három csomópont köré rendezhetők: a *„tömeg"*, a *parlament* és a *nemzet* fogalmai köré.

Mint láthattuk, Tisza a „műveletlen tömeget" a politikai jogok gyakorlására alkalmatlannak tartotta. Az ő tömeges politikába áramlásuk a „demagóg" irányzatok parlamenti térnyerését idézné elő érvelése szerint.[40]

A „demagóg" irányzatok térnyerése pedig logikusan nemcsak a parlament szellemi értékcsökkenését[41] fogja maga után vonni, hanem maga a haladás, vagy – Tisza pártjának nevéből kiindulva – a „nemzeti munka" is lehetetlenné fog válni, ha „nemzetiségi és felekezeti viszályok meddő küzdelmei foglalják el a produktív parlamenti munka helyét".[42]

A legsúlyosabb probléma azonban mégsem ez lenne, hanem a Tisza által kulcsfontosságúnak tartott nemzetiségi ellentétek visszafordíthatatlan elmérgesedése:

[36] JÁSZI: *Miért kell az általános titkos választójog?*, 638.

[37] JÁSZI Oszkár: *Az új Magyarország felé* [1907] = JÁSZI *Publicisztikája*, 92.

[38] *Uo.*, 91.

[39] G. FODOR: *I. m.*, 74–75.

[40] Ezt a következtetést vonja le például az osztrák képviselőház összetétele átalakulásának vizsgálatából (az osztrák birodalomfélben az 1907-es *Staatsgrundgesetz* vezette be az általános és egyenlő választójogot). A reform hatására az általa „demagóg"-nak tartott szocialista, radikális nacionalista, klerikális és agrárius irányzatok erősödtek meg a német és a cseh, s részben a lengyel képviselők között is (TISZA István: *Az osztrák képviselőválasztás* [1911] = TIÖM I., 146–158). A birodalom osztrák felének állapotait már az 1907-es reform előtt elítélte, amikor még csak az ötödik kúriát választották általános szavazatjog alapján. Már akkor a szélsőségek, a „széthúzó, robbantó erők" ezen kamarában történő térnyerésére figyelmeztetett (TISZA István: *Az általános szavazatjog II.*, Az Újság 1905. október 4.).

[41] Lásd például az általános választójognak az osztrák képviselőház műveltségi viszonyaira gyakorolt hatásáról alkotott sommás ítéletét: „Politikai szelekció ez valóban, de fejtetőre állítva. Az erősek, a hivatottak kirekesztése a nemzeti létérti küzdelemből." (TISZA István: *Az osztrák képviselőház* [1911] = TIÖM I., 175.)

[42] TISZA: *A választójog reformja és az ipari munkások*, 202.

Mert amely percben a magyar parlament működését a nemzetiségi kérdésnek agitatórius kezelése zavarja meg: abban a percben lehetetlenné vált a béke magyar és román között,[43] abban a percben kitör a háború [...].[44]

Tisza számára tehát a magyar parlamentarizmus és parlament nemcsak a haladás letéteményese volt, hanem egyben a „nemzeti lét palládiuma" is.[45]

Az általános választójog bevezetése tehát nemcsak hogy nem szükséges (mint később látni fogjuk: Tisza tagadta az „osztályparlament" vádjának jogosságát), de egyenesen helyrehozhatatlan károkat okozna a magyar nemzetnek a nemzetiségi kérdés elmérgesítése és a „haladás" lehetetlenné tétele által.

2. *Eltérő előfeltevések és célok*

A választójoggal kapcsolatos problémavázlatok és cselekvési programok bemutatása után megkíséreljük az azokból kiolvasható előfeltevéseket és céltételezéseket némileg rendszerezettebben kifejteni és továbbgondolni. Ezáltal reményeink szerint lehetőségünk nyílik Tisza és Jászi politikai pozíciójának meghatározására, és a közöttük fennálló súlyos nézetkülönbségek megmagyarázására. A legfontosabb előfeltevésbeli különbségek véleményünk szerint a következők:

A) Eltérő társadalomfelfogás. Jászi a társadalom egyes csoportjai közötti viszonyt *antagonisztikus*nak látja – az „uralkodó osztályok", azaz a „reakció" erői és a „társadalmi fejlődés", a „progresszió" potenciális hordozói között mindenféleképpen.[46] A társadalmi csoportok közötti hatalmi viszonyokat így az „uralom", „elnyomás" kategóriáival írja le. A társadalmi törésvonalak közül, mint azt a korábbiakban megkíséreltük bemutatni, egyet tart meghatározó jelentőségűnek: a bizonyos társadalmi csoportérdekek mentén megszerveződő – és ezáltal egyfajta „osztályellentétként" értelmezhető – progresszió–reakció törésvonalat. Elsősorban ennek mentén különíti el a barátokat és az ellenségeket, és úgy véli, hogy a társadalomban jelenlévő más törésvonalak bizonyos mértékig visszavezethetőek az „osztályuralmi szempontokra".

Vele szemben Tisza *Nemzet és társadalom* című szövegében kifejti, hogy az osztályhelyzetet csak a társadalmat tagoló sok törésvonal egyikének tartja. Emellett a „széttagoló" erővel szemben azonban működik egy másik, ellentétes hatású, „egyesítő" erő is:

[43] És előbb-utóbb alighanem a többi nemzetiség között is. A románság kiemelését egyrészről a beszéd elmondásának helye (Arad), másfelől számarányuknál és politikai szervezettségüknél fogva kiemelt súlyuk tehette indokolttá.

[44] TISZA István *Beszéde Aradon, 1910. március 13-án* = TISZA: *Válogatott politikai beszédek és írások*, 138.

[45] TISZA István *Beszéde Sopronban 1910. április 16-án* = TIKB IV., 240.

[46] Azért fontos ez a megszorítás, mert – mint arra G. Fodor Gábor rámutat – Jászi politikai víziója nem kizárólagosan egy társadalmi csoporthoz kötött „proletár-szocializmus" (G. FODOR: *I. m.*, 129). Viszont, mint azt a korábbiakból is láthattuk, mindenképpen bizonyos társadalmi csoportok, az „uralkodó osztályok" *ellenében* fogalmazódik meg.

> Két nagy éltető erő hatja az emberiség mozgalmait: a széttagoló társadalmi s az egyesítő nemzeti felfogás, az osztályérdek és a közérdek, a gazdasági önzés s a nemzet nagyságát néző altruizmus. Benn van az emberi természetben mind a kettő s egymással való küzdelme irányítja a történelmet. Hol egyik, hol másik jut diadalmas érvényesülésre. Vannak dekadens korszakok minden nemzet történelmében, amelyekben az osztályérdek jut diadalra, de szabadságra érett, szabadságra méltó nemzeteknél a nemzeti érdek az osztályérdek felett végeredményében mégis győzedelmeskedik.[47]

Ebből kifolyólag a társadalmi viszonyok, bár – korszakonként változó intenzitással – *konfliktusos*ak, de kezelhetők, így a társadalmi osztályok között nem feszülnek antagonisztikus ellentétek. Bár a társadalom Tisza elképzelésében kétségtelenül hierarchikus szerkezetű, a nemzet felsőbb, vezető rétegei egyben felelősséget is vállalnak az alsóbbakért.[48] Tehát bár konfliktusos időszakok vannak, a nagy „egyesítő" erő folytán a társadalmi viszonyok alapvetően inkább nevezhetőek harmonikusnak, mint konfliktusosnak.

A gyökeresen eltérő társadalomfelfogásokból egyenesen következik a politikai vezetésről és ezáltal a parlamentarizmusról alkotott eltérő kép.

B) Eltérő parlamentarizmusfelfogás. Tiszának a nemzetről alkotott, fentebb idézett felfogását Jászi egyáltalán nem osztotta. Sem általánosságban,[49] sem a konkrét magyar helyzetre vonatkoztatva: „kerek számban 400.000-re tehető [...] mindazon egyének száma, kiknek Magyarország demokratizálásától félniök kell. Ez a 400.000 ember az, melyet nemzetnek szokás nevezni Magyarországon."[50] Az „uralkodó osztályok" által használt nemzetfogalom tehát ugyanúgy üres szólam vagy megtévesztés, miként a „nemzetiségi mumus" falra festése sem volt más, mint az „osztályuralom" legitimálására tett kísérlet.

Mivel tehát az „uralkodó osztályok" és a „nép" között nincsenek meg a Tisza által feltételezett kapcsok, a magyar parlament mindaddig „osztályérdekeket" követő „osztályparlament" marad, ameddig az alsóbb osztályok nincsenek benne reprezentálva. Jászi parlamenttel kapcsolatos álláspontja – véljük – logikusan következik a társadalomról alkotott felfogásából.

Mindazonáltal a teljesen más előfeltevésekkel rendelkező Tiszából az „osztályparlament" vádja – mondja azt Jászi vagy akárki más – nem válthatott ki más reakciót, mint felháborodást: aki osztályparlamentről beszél, „letagadja közéletünk legszebb jellemvonását, történelmünk legnemesebb tradicióit s rágalmazza a magyar nemzetet".[51] Ő ugyanis egészen máshogy látta a parlament szerepét és feladatait. 1912 szeptemberében így írt a Magyar Figyelőben:

[47] TISZA: *Nemzet és társadalom*, 620. Idézi: TŐKÉCZKI: *I. m.*, 89–90.
[48] TŐKÉCZKI: *I.m.*, 74, 90–93.
[49] Gondolunk itt elsősorban arra, hogy Jászinál nyoma sincs a nemzetről alkotott – jobb híján nevezzük így – „idealista" elképzelésnek, amely Tisza szövegeiben megtalálható. Vö. például a nemzeti érzés kialakulásáról adott elemzésével: JÁSZI Oszkár: *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője* [1911] = JÁSZI *Publicisztikája*, különösen 154–157.
[50] JÁSZI: *Miért kell az általános titkos választójog?*, 638.
[51] TISZA István: *Az általános szavazatjog I.*, Az Újság 1905. október 3.

> Valamely nemzet parlamentje csak akkor felelhet meg hivatásának, ha pártjainak programmjában a legműveltebb, az államélet problémáinak, *a nemzet nagy érdekeinek* helyes megítélésére legalkalmasabb elemek fölfogása, meggyőződése jut kifejezésre s ha *akcióképes,* nagy pártok élén a nemzet *legkiválóbb, politikai vezetésre leghivatottabb* emberei irányítják a közéletet. A parlamentáris kormányforma csak akkor szolgálhat a haladás, fölvilágosodás, szabadság és nemzeti nagyság javára, ha *a nemzet szellemi elitjének* kezébe juttatja a hatalmat.[52]

A parlament feladata tehát nem a társadalmi részérdekek leképezése, hanem a „nemzet nagy érdekei"-nek meghatározása és érvényre juttatása. Erre pedig kizárólag a „nemzet szellemi elitje" képes. Úgy véljük, Tisza pozíciója megfeleltethető annak a parlamentarizmus-koncepciónak, amelyet Körösényi András „burke-i brit liberális felfogás"-nak nevez és ír le egyik tanulmányában. A parlament ez alapján nem az „empirikus népakarat" visszatükröződése, hanem „az egész nemzet képviselete", amely magánérdekek képviselete helyett a közjót akarja megvalósítani; a közjó viszont csak a parlamenti vita folytán, *ex post* állhat elő.[53] Hozzátehetjük, Jászi vádjai e koncepció számára *irrelevánsak:* hiszen nem kell minden osztálynak képviselve lennie a parlamentben, az ugyanis az *egész* nemzet érdekeit képviseli, az „egyesítő" nemzeti erőnek köszönhetően.

Jászi elképzeléseihez hasonlóan tehát Tisza álláspontja is konzisztens: társadalomról alkotott elképzeléseiből „levezethetőek" a politikai vezetésről vallott nézetei.

C) Eltérő jogfelfogás. A társadalomról és a politikai vezetésről alkotott elképzeléseikhez illeszkedik eltérő jogfelfogásuk is. Jászi számára a politikai jogok gyakorlása eszköz az „alsóbb osztályok" számára érdekeik érvényesítésére:

> Az általános választójog követelése mindenütt a világon ott és akkor merült fel, ahol és amidőn az illető ország gazdasági és társadalmi szerkezete oly mértékben átalakult, hogy a létrejött új társadalmi osztályok érdekeit a régi alkotmány már nem volt képes kielégíteni.[54]

Ezzel szemben Tisza felfogásában – a B) pont alatt alkalmazott terminológiánál maradva – a politikai joggyakorlás nem az egyéni vagy csoportérdekek érvényesítésére szolgáló eszköz, hanem a közérdek meghatározására és érvényre juttatására kapott „megbízatás". Ezen az alapon veti el a politikai joggyakorlás természetes voltát propagáló elképzeléseket is:

[52] TISZA: *A választójogi reform küszöbén,* 217 (kiemelések: I. G.). Idézi TÖKÉCZKI: *I. m.,* 73.

[53] KÖRÖSÉNYI András: *Közjó, közigazgatás és kormányzati rendszer. Az államfelfogások történeti gyökerei Európában = És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a 20. század végén,* szerk. Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László, Helikon–Korridor, Budapest, 1997, 259.

[54] JÁSZI Oszkár felszólalása a Társadalomtudományi Társaságnak a kormány választójogi reformtervezetéről rendezett vitasorozatán, Huszadik Század 1913/3., 377.

> Nemzeti társadalmaink nem a *contrat social* [társadalmi szerződés] alapján jöttek létre, mely a közhatalomban való részesedést minden honpolgár veleszületett jogává teszi. Közös örömök és közös szenvedés, közös küzdelmek, megpróbáltatások és dicsőség által egygyé kovácsolt élő lények azok, melyek szervezetében történelmi fejlődésük által befolyásolt egyéniségük jut kifejezésre. Az akcióképes politikai lénynyé szervezett nemzet ura sorsának, ő állapítja meg összes közviszonyait, ő ruházza azon tisztet polgáraira, hogy a nemzeti akarat alkotásába befolyjanak.
>
> *Nem eredeti ősjog,* de a nemzettől nyert *megbizatás* a választójog, s e jog körének megállapításánál tisztán a nemzet érdeke, kizárólag az legyen az irányadó: a nemzeti organizmus egészséges, erőteljes, sikeres müködését hogyan biztosithatjuk legjobban.[55]

A választói jogosultság meghatározásában tehát a „nemzeti érdek" az irányadó – ennek meghatározásában pedig, mint korábban olvashattuk, a nemzet „szellemi elitje" az illetékes.

D) Eltérő történelemfelfogás.[56] Jászi és Tisza a történelem fő mozgatóerőit is másban látták. Jászi általunk olvasott szövegei alapján valamiféle „mérsékelt" vagy „revideált" történelmi materializmus alapjain állt:[57]

> [...] a gazdasági rend s mikéntje nemcsak befoglalandók a morfológikus okok közé, hanem — úgy látszanék — ezen morfológikus okok között primär fontosságnak. [...] a társadalmi élet materialisztikus magyarázatában az anyaginak nevezhető tényezők összessége tekintetbe veendő s az egész iskola [a Durkheim-féle iskola] lényege csupán csak az, hogy *első sorban* ne az anyagi substratumot magyarázzuk az ideológiából, hanem az ideológiát az anyagi substratumból.[58]

[55] TISZA: *Az általános szavazatjog I.* (kiemelések: I. G.). Ez a „megbízatás-teória" a korszak liberális paradigmájának politikai jogokról alkotott elképzelését tükrözi vissza (vö. PESTI Sándor: *Az újkori magyar parlament,* Osiris, Budapest, 2002, 21–22). Ugyanezt fogalmazza meg szakmai-tudományos nyelven Haendel Vilmos, a kor neves közjogásza is: „A közjogosítványok nem puszta emberi minőségüknél, hanem csupán speciális tulajdonságaiknál fogva illetik meg a polgárokat; más szóval: nem az ember (az egyén), hanem az állam eszméjéből folynak, nem a physikai egyed, hanem a nemzet azoknak sajátképpeni alanya – s előbbiben azok csak reflex-jogokként jelentkeznek" (idézi: PESTI: *I. m.,* 22). Jászi Oszkár általunk olvasott szövegeiben nem találkoztunk explicite kifejtve azzal az érvvel, amellyel Tisza a fenti szövegében polemizál: a „természetes" politikai jogok koncepciójával. Mindazonáltal érdemes lehet itt idézni egy Tisza álláspontjával ellentétes nézetet, amelyet Világ című lap (amelybe időszakonként Jászi is írt) egyik publicistája fejtett ki: „Világosan meg kellene végre értenie gróf Tiszának is, hogy a választói jogosultságot nem a kiváltságosok konyháján osztogatják az ajtóban didergő koldusoknak, hanem hogy ez a jog az állam adta jogok nagy rezervoárjában fő, forr és sustorog, és hogy ebből a rezervoárból bizonyos pillanatokban nemcsak kérni, de venni van joga azoknak, akik ezért az államért dolgoznak", (G): *A nemzet akarata,* Világ 1911. március 4.

[56] Mint az az idézett szövegekből remélhetőleg látszani fog, a történelem fő mozgatóerejéről alkotott elképzelésekhez teljesen eltérő emberképek kapcsolódnak. A szoros összefüggés miatt utóbbi szempontot nem vettük külön pontnak.

[57] A történelmi materializmussal kapcsolatos fenntartásaihoz lásd G. FODOR: *I. m.,* 59–61.

[58] JÁSZI Oszkár: *A történelmi materializmus induktív igazolása,* Huszadik Század 1906/10., 286.

A történelmi materializmus egyoldalúságaival szemben tehát Jászi felértékeli az egyéb tényezőket (a „felépítményt"),[59] de megmarad koncepciójában a gazdasági rend elsődlegessége.

Jászival szemben Tisza – ha mondhatjuk így – egyfajta „történelmi idealista" volt:

> [...] élnek, vibrálnak és érvényesülnek egyesek, mint nemzetek életében a gazdasági érdektől idegen, azzal nem egyszer merőben ellentétes egyéb szempontok is. Igazán nagy tettekre sohasem az anyagi érdek, mindig ezek a lelki javak ragadnak egyest, mint nemzetet.
>
> [...] Nem igaz, hogy gazdasági önérdek kormányozza az emberiséget; nem igaz, hogy az osztályérdek a társadalmat ellenséges táborokra szakítja szét; nem igaz, hogy az osztályok gyűlölködő harcában áldozatul esnek az emberiség ideális javai. Alkotói lelki sivárságát visszatükröztető agyrém, felületes, tudatlan, üres ideológia a történelmi materializmus. Lidércnyomás, amelyet az élet napfényének ragyogása az éjszaka homályába űz, káros miazma, amelyet a magyar népléleknek ki kell magából vetnie.[60]

A más mozgatórugókból adódóan a történelem „végcélja" is más Tisza és Jászi elképzelésében. Jászi számára az általános választójog segítségével megteremtendő polgári demokrácia csak egy állomás a „történelmi fejlődés vaskényszere"[61] által determinált úton, amelynek végcélja valamiféle szocialista berendezkedés:

> [...] nyugaton már régen megszületett az a polgári demokrácia, melynek az általános választójog volt a bábája. Ami a nyugaton folyik, az többé nem a polgári demokrácia kiépítésének, hanem a proletariátus eljövetelének a problémája. És nagyon kétséges, hogy az általános választójog *eszköze* egyáltalán alkalmas-e *a fejlődés e magasabb fokának az előkészítésére*. Magyarországon azonban nincs polgári demokrácia s ennek hiányában a proletariátus erőtlen.[62]

Ezzel szemben Tisza István számára a történelmi fejlődés iránya egyrészről homogén nemzetállamok kialakulása felé mutat,[63] másrészről pedig egy olyan berendezkedés felé, amelyben mind több és több állampolgár lesz képes megfelelni a politikai ügyek intézése „megbízatásának". Az általános választójog mint *elméleti avagy hosszútávú lehetőség* tehát egyáltalán nem idegen az önmagát szabadelvűnek valló Tisza István számára: „A szabadelvűségnek, a szabadságnak, az emberi nem szabad fejlődése nagy irányzatának végcélja kétségtelenül a demokratikus berendezkedés, az általános választói jog."[64]

Úgy véljük, ezen főbb előfeltevések tisztázása után már kellően kirajzolódtak a szembenálló koncepciók ahhoz, hogy nevükön nevezhessük őket.

[59] G. FODOR: *I. m.*, 130.
[60] TISZA István: *Történelmi materializmus a Balkánon* = TIÖM I., 142–144.
[61] JÁSZI: *Az új Magyarország felé*, 91.
[62] JÁSZI: *Miért kell az általános titkos választójog?*, 638–639 (kiemelések: I. G.).
[63] TISZA: *Nemzet és társadalom*, 613–614.
[64] TISZA István *Beszéde a Főrendiházban 1910. január 24-én* = TIKB IV., 71. Idézi BERTÉNYI: *I. m.*, 65.

Konklúzió

A dolgozatban eddig leírtak alapján a két szembenálló pozíció – Schlett István kifejezéseit használva – nem más, mint egy *szocialista típusú rendszeralternatíva*[65] Jászi Oszkár részéről, illetve az *elitista liberalizmus parametrikus reformja* Tisza István által kifejtve. A két pozíció sajátosságait a következőkben látjuk.

Tisza István a századforduló utáni konfliktusos időszakban is hű marad a magyarországi „kormányzó liberalizmus"[66] alapfeltevéseihez. A választójogi probléma területén ez elsősorban a „nemzeti" és „elitista" gondolkodási vonások megtartását jelentette.[67]

Elitizmusa, csakúgy, mint a dualista korszak kormányzó liberalizmusáé, nem jelentett a demokráciától való elvi elhatárolódást. A „parametrikus reform" tartalma elsősorban a választói jogosultság mérsékelt kiterjesztésére való hajlandóságot jelenti témánk szempontjából. A politikai jogok gyakorlásához azonban továbbra is elengedhetetlennek tartott bizonyos anyagi és műveltségbeli „biztosítékokat": ez a mérsékelt reform indoklásából is kitűnik.[68] Nem nehéz e mögött az álláspont mögött felismerni a kormányzó liberalizmus egy korábbi képviselőjének, François Guizot-nak híres maximáját, amelyet a választójogot akaróknak címzett: „Gazdagodjatok!"[69] Tisza tehát a liberalizmus egy sajátos típusa, a kormányzó avagy berendezkedett liberalizmus képviselője – és egyik utolsó védelmezője.

A választójogi reformmal kapcsolatos állásfoglalásaiból ugyanis az is kitűnik, hogy a liberalizmus – ismét Schlett István kifejezésével élve – *paradigmatikus reform*jától is elzárkózott. Szűkebb témánknál maradva ez a liberalizmus és a demokrácia *hic et nunc* összebékítésének elutasítását jelentette. Másképp fogalmazva: Tisza tartotta magát a tömegek politikai joggyakorlásával kapcsolatos elitista álláspontho, az anyagi gyarapodás és a *nevelés* szerepét hangsúlyozva;[70] másfelől pedig korának magyarországi viszonyaira hivatkozva utasította el a választójog radikális kiterjesztését.

[65] Vö. még G. FODOR: *I. m.*, 59–61.

[66] Lothar Gall liberalizmustipológiájában a liberalizmus három történeti típusát különbözteti meg: a mozgalmi liberalizmust; a liberális erők kormányzati pozícióba jutásától datálható kormányzó avagy berendezkedő liberalizmust; illetve a II. világháború utáni „liberális reneszánszt", amelyben a liberalizmus nem mint pártpolitikai erő, hanem mint egyfajta liberális minimum hatja át a politikai erőket. (Gall liberalizmustipológiájához és annak a magyar politikai gondolkodás történetére való alkalmazásához lásd SCHLETT: *I. m.*, 341–348.)

[67] Ezen sajátosságokhoz vö. SCHLETT István: A *politikai gondolkodás története Magyarországon*, II., Századvég, Budapest, 2010. 880–885.

[68] „Nem is azért van tehát szükség az ipari munkás szavazatjogára, mintha csak így szabadulhatna fel az elnyomatás alól. Indokolt, szükséges és célszerű az egyszerűen azért, mert olyan új réteget nyert az ipari munkásosztályban a magyar társadalom, amelyik kereseti viszonyainál, szellemi fejlettségénél s a benne felébredt önérzetnél és tettvágynál fogva a politikai életbe való bebocsáttatást joggal igényelheti s ezt a tetterőt jobban fogja saját magának s a közösségnek javára érvényre juttatni, ha mint politikai jogokkal felruházott tényező vehet részt a nemzet életében." (TISZA: *A választójog reformja és az ipari munkások*, 200.)

[69] A Tisza–Guizot párhuzamot ifj. Bertényi Iván is használja, ő azonban nem a „kormányzó liberalizmus" terminusát alkalmazza a hasonlóság alátámasztására, hanem a két politikus „konzervatív liberális" mivoltát illusztrálandó (BERTÉNYI: *I. m.*, 66).

[70] Szemben például a liberalizmust demokratikus és szociális irányban átalakítani akaró Gratz Gusztávval, aki szerint maga az általános választójog bevezetése is valamiféle nevelés, mivel a „politikai műveltség fo-

Jászi pozíciója, bár egyfajta „liberalizált" szocializmus volt, mégis a dualista korszak uralkodó paradigmájának teljes elvetését jelentette, amint ez az eltérő előfeltevésekből ismertetéséből is látszott.[71] Ő nem megreformálni akarta a szabadelvű rendszert, hanem újat állítani a helyére: a Régi Magyarországot egy Új Magyarországgal felváltani.[72]

Úgy véljük, ezek az eltérő vonatkoztatási rendszerek álltak a dolgozat első részében bemutatott érvek mögött. A felsorolt eltérő előfeltevésekhez természetesen eltérő célok is kapcsolódtak, a választójog melletti vagy elleni állásfoglalás pedig csak ezek tükrében érthető meg:

A) Társadalom. Jászi közvetlen célja az „elmaradottság" felszámolása, „az életszínvonal emelése". Ennek „csak egy útja van: emelni az ország produktivitását és a nép fogyasztóképességét. Vagyis földet kell adni a parasztnak és ipari munkát a falu népfölöslegének."[73] Ennek fő akadálya nyilvánvalóan a „feudalizmus", amely elzárja a társadalmi haladás folyását Magyarországon.

Ezzel szemben Tisza célja, hogy „e felekezeti, nemzetiségi és osztálygyűlölet és ellentét által darabokra széttagolt magyar nemzetet és társadalmat végre a nemzeti célok terén nagy szerves egésszé, nagy eszmék és nagy érzések által együtt dolgozó és élő szervezetté egyesítsük".[74] Itt is megmutatkozik, hogy Tisza továbbvitte a dualizmus kori liberalizmus nemzetépítési célkitűzését.

B) Parlament. Jászi szerint az „osztályparlament" önös érdekeket szolgál, ezért a cél annak felváltása egy „demokratikus népparlamenttel". Csak ez lenne ugyanis alkalmas a megfelelő szociális törvénykezésre és az „Új Magyarország" felépítésének megkezdésére.

Ezzel szemben Tisza szerint a cél a „nemzeti lét palládiumának" cselekvőképességét megőrizni, megóvni azt a társadalomban jelenlévő törésvonalak képviseleti szintre emelésétől, és ezzel megőrizni az esélyt a társadalom nemzetté integrálására.

C) Jogfelfogás. Jászi elképzelésében az alsóbb társadalmi osztályok érdekeinek megjelenítése céljából ki kell terjeszteni a választójogot. Nyilvánvalóan csak így teremthető meg a „demokratikus népparlament" is. A választójog tehát *eszköz* az „Új Magyarország" életre hívásához.[75]

Ezzel szemben Tiszánál a választójogi szabályozás célja a nemzeti érdek érvényesülését elősegítő elemek bevonása a politikai döntéshozatalba. A választójog tehát nála is *eszköz*, de más cél: elsősorban a „nemzeti lét" és az ezzel összeegyeztethető mértékű „hala-

---

kozódása" nemcsak az „általános kulturális haladástól", hanem a „nép politikai érzékének élénkítésétől is függ" (GRATZ Gusztáv: *Az általános választójog és Tisza István gróf*, Politzer, Budapest, 1905, 20).

[71] Vö. még G. FODOR: *I. m.*, 59–61, 67–70.

[72] *Uo.*, 74–76.

[73] JÁSZI: *Miért kell az általános titkos választójog?*, 638.

[74] TISZA *Beszéde Aradon 1910. március 13-án*, 143.

[75] G. FODOR: *I. m.*, 110. „A radikálisok szemében az általános választójog követelése azonban nem önérték, számukra nem a választójog önmagában a fontos, hanem a változtatás. [...] A konfliktuspotenciált látják meg a kérdésben." *(Uo.)*

dás" szolgálatában. A Jásziék politikai programjával szemben megfogalmazott cél pedig: megakadályozni az előbb említett határokon túlmenő mértékű jogkiterjesztést.

D) Történelem. Jászi Oszkár koncepciójában a „történelmi fejlődés vaskényszere" mellett tenni is kell az eszme, a „liberális szocializmus", illetve ennek „megtestesülése", az „Új Magyarország" eljöveteléért.[76] A végcél – amely felé a történelem is halad – tehát *valamiféle* szocializmus, mindig változó tartalommal; az átmeneti cél pedig az „igazi demokrácia", szintén állandóan átalakuló tartalommal.[77] Témánk szempontjából annyi elegendő, hogy a végcél a szocializmus egy változata, amelyért a történelem „segítsége" mellett harcolni is kell: ilyen harc az általános választójogért folytatott küzdelem is, amelynek közvetlen eredménye valamiféle köztes cél elérése lehet.

Tisza István számára ezzel szemben saját kora legfontosabb történelmi tendenciája, mint már említettük, az egységes nemzetállamok kialakulása. Mint *Nemzet és társadalom* című írásában kifejti, ez két úton mehet végbe. Némileg leegyszerűsítve: vagy az állam teremt nemzetet, vagy a nemzet államot. Tisza szerint a cél egyértelmű: Magyarországon a folyamat első lehetséges kifutása valósuljon meg. Nem valamiféle erőszakos magyarosítás, hanem az „összetartozandóság érzésének"[78] kialakítása, egyfajta politikai asszimiláció által.[79]

Másrészről pedig az anyagi és műveltségbeli haladás történelmi folyamatának eredményeképpen – és a politikai nemzetté integrálódás folyamatával párhuzamosan – egy fokozatos jogkiterjesztést javasol a miniszterelnök. Ezért is hivatkozik példakánt mindig Angliára – szemben a Jászi által „preferált" Franciaországgal –, ahol a jogkiterjesztés hosszú folyamat során ment végbe. Igaz, Tisza és köre megítélése szerint még így is túl gyorsan.[80]

* * *

Mindezek alapján tehát megállapítható, hogy Jászi és Tisza választójoggal kapcsolatos vitája nem számokról, százalékokról vagy valamiféle „demokratikus eszmény" pontos mibenlétéről folyt. Az érvelésekben természetesen ezek – mármint a számadatok, statisztikai kimutatások, illetve a „demokrácia" mibenlétére vonatkozó reflexió – többékevésbé megjelentek, azonban másodlagos, mondhatni: eszközjelleggel. Tisza az – ő szavaival élve – „teljes demokráciában" megítélésünk szerint egy döntési mechanizmust látott, amelynek komoly társadalmi előfeltételei vannak, távlati célként azonban egyál-

[76] *Uo.*, 76, 128–134.

[77] *Uo.*, 134.

[78] „A dolog [a nemzeti közösség] lényege nem a speciális nemzeti jellemvonásokban van, hanem az összetartozandóság érzésében." (TISZA: *Nemzet és társadalom*, 612.)

[79] Azaz: néhány paraméter kiigazításával – például a Román Nemzeti Pártnak felajánlott oktatási, kulturális, egyházügyi engedményekkel – itt is a magyar kormányzó liberalizmus alapvetéséhez, az egységes magyar politikai nemzet tételéhez marad hű Tisza István.

[80] Állapítja meg Hieronymi Károly nyomán, az angol politikai élet színvonalának csökkenésére célozva (TISZA István: *Hieronymi a választójogról*, 190).

talán nem ellenszenves. Ezzel szemben Jászi elképzelésében a „demokratikus" jelző egy dichotómia egyik tagjaként nyeri el jelentését, mint „az osztályuralom, az oligarchia, a reakció uralmának ellentétje";[81] másfelől pedig a „polgári demokrácia" fogalmát egyfajta köztes állomásként értékelte az elérendő „végcél" felé vezető úton.

A választójog melletti és elleni érvek mögött tehát gyökeresen eltérő előfeltevések és céltételezések álltak. Ezeket pedig, amennyiben politikusok gondolkodásának, pozíciójának megértése a célunk, nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Összegzésképpen elmondható: a két fél között nem tárgyi vita folyt. Mint láthattuk, egymás „szótára" iránt „elég nagy tompasággal"[82] viseltettek, és a vita hangneme is eldurvult. Ezek pedig a paradigmaváltás tipikus „tünetei": amikor a racionális érvelés hatótávolságán túli „hitkérdésekben" van áthidalhatatlan ellentét. Ahogy Ludwig Wittgenstein találóan megjegyzi a racionális diszkusszió határait illetően: „Ha valaki azt mondaná nekem, hogy kételkedik abban, van-e teste, félbolondnak tartanám. De nem tudnám, hogyan lehetne őt meggyőzni arról, hogy van neki."[83] Úgy véljük, Tisza István és Jászi Oszkár „vitájában" is hasonló volt a helyzet.

[81] G. FODOR: *I. m.*, 142.
[82] Németh Lászlót idézi SCHLETT: *I. m.*, I., 47.
[83] Wittgensteint idézi NEUMER Katalin: *Utószó* = Ludwig WITTGENSTEIN: *A bizonyosságról*, Európa, Budapest, 1989, 234.